

Kovács László

Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban (Varga Mónika)

2. átdolgozott, bővített kiadás.

Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 150.

TINTA KÖNYVKIADÓ. BUDAPEST. 2013. 261 OLDAL

A mentális lexikon hálózatközpontú vizsgálata

A kötet Kovács László két évvel ezelőtti, 2011-ben kiadott, azonos című könyvének átdolgozott, kibővített változata. Mindkettő a Tinta Kiadó gondozásában jelent meg (Kovács 2011). Az azóta eltelt két évben azonban a mentális lexikon hálózatelméleti vizsgálatával kapcsolatos kutatások új eredményeket hoztak, amelyek időszzerűvé tették az első kiadás aktualizálását, illetve az újonnan felmerülő kérdések megválaszolását. A második kiadás, amely egy hosszú kutatás eredményeit rögzíti, a Tinta Kiadó *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* című sorozat 150. köteteként vált ismertté. Természetesen már tartalmazza az új, bővített elméleti háttérrel, és rögzíti a mentális lexikon és a hálózat tudomány kutatásának legfrissebb eredményeit.

Kovács László könyvében a mentális lexikonban meglévő fogalmi rendszereket és a lexikai hálózatokat vizsgálja. Új szempontrendszereket is beemelve, pszicholingvisztikai és kognitív nyelvészeti megközelítésben tanulmányozza a külföldi és a magyar szakirodalomban már gyakran vizsgált területet, a mentális lexikont. Ezt a témát különböző aspektusokból elemezte Magyarországon többek között Gósy Mária (2005), Lengyel Zsolt (1997), Navracsics Judit (2007) és Pléh Csaba (1998). Kovács László megközelítése azonban új és egyedülálló kutatási területnek számít, hiszen az eddigi vizsgálódások kiindulópontja a nyelvészet volt, míg a jelen kötet esetében a kiindulási alap a lexikon hálózatos felépítése: ezen belül is a hálózatokra jellemző közös és specifikus tulajdonságok megléte a mentális lexikonban.

Hipotéziseinek igazolására a saját fejlesztésű, internetfelhasználóktól szóasszociációs adatokat gyűjtő Agykapocs-rendszer segítségével összeállított anyagokat használja, amelyeken szóasszociációs elemzést és – az eddig főként a szociológia és a matematika területén használt – hálózatelméleti módszereket alkalmazza. Az adatgyűjtésre használt módszer úttörő jellegűnek számít, és az internet adta lehetőségeket használja ki. Az új elektronikus módszer több szempontú, gyors elemzést, feldolgozást tesz lehetővé alacsony költséggel, továbbá jelentős időmegtakarítással differenciáltabb kutatás kivitelezhető a hagyományos, papíralapú módszerhez képest. Kovács László a kötetében többek között a gazdasági szaknyelv mentális szerveződését tanulmányozza.

A munka felépítését tekintve két egységre bontható. Az első felében a szerző az elméleti háttérrel ismerteti, és bevezeti a szükséges fogalmakat. A hazai és a külföldi eredményeket úgy taglalja, hogy meghatározza azt is, hogyan lehetne a még nyitott kérdéseket továbbgondolni. Az idegen nyelvű és a magyar szakirodalom szintetizáló, széles körű ismertetése átfogó képet ad az adott témakörhöz tartozó eddigi eredményekről, és

lehetővé teszi az olvasó önálló véleményalkotását is. Ebben az első négy fejezetben Kovács László a mentális lexikont pszichológiai-kognitív szempontból tárja elénk. Az asszociációs vizsgálatok elméleti hátterének részletes bemutatása mellett a gyermeknyelvi és a kétnyelvű mentális lexikont is jellemzi. Az ezt követő fejezetekben ismerhetők meg a hálózattudomány általános, illetve nyelvészeti vonatkozású törvényszerűségei.

A Bevezetésben a hálózatokkal foglalkozik bővebben: a hálózatok kutatásának előzményeit ismerteti, valamint a hálózatalapú kutatások közti különbségeket tárja fel. Ezt követően határozza meg a kötet célját, amelyet három pontban foglal össze. Ezek szerint vizsgálja a mentális lexikon szaknyelvi szerveződését, a mentális lexikon hálózatelméleti vizsgálatát, valamint bemutatja az új adatgyűjtési és feldolgozási rendszert. A könyv bevezető része pontosan ismerteti a kötet felépítését. A fejezet végén fellelhető néhány alapfogalom definíciója. Meghatározza, mit nevezünk fogalomnak, gráfoknak, majd a gráfok fajtáit is bemutatja, valamint ismerteti a kutatás során alkalmazott módszereket.

A második fejezetben a szerző a mentális lexikon fogalmi szerveződését és a mentális lexikkal kapcsolatos ismereteket szintetizálja. Először a mentális lexikont mint tárolórendszert vizsgálja, majd a fogalmak rendszerezését mutatja be. A mentális lexikon felépítésének leírására megalkotott különböző modellek összevetése után hipotézisként fogalmazza meg, hogy az általánosan elfogadott hálómodell (Gósy 2005) túlságosan egyszerűsített forma. A hálómodell továbbfejlesztéseként feltételezi, hogy a kapcsolatok súlyozottak és irányítottak. A mentális lexikon felépítését gráfokkal ábrázolja, amely „alkalmas a mentális lexikon komplexebb összefüggéseinek a bemutatására” (28). Itt mutatja be a szerző a szemantikai hálókat, a szóasszociációs vizsgálatok módszertanát és a vizsgálati eredményeket. Részletesebben leírja a mentális lexikon néhány vizsgálati aspektusát, így a gyermekek fogalmi elsajátítását, valamint a kétnyelvű mentális lexikon jellemzőit. A fogalmi rendszerek és a kognitív nyelvészet alfejezetét a szömező kutatásra való kitekintés követi.

A harmadik fejezetben a korábbi hálózatalapú megközelítésről a szerző áttér a hálózatközpontú szemléletmódra. A kiindulási alap nem a nyelvészet, hanem a hálózatok kutatása. Ebben a fejezetben először a hálózatok kutatást mint diszciplínát határozza meg: Csermely (2005) alapján röviden és érthetően megmagyarázza a hálózatelmélet néhány alapfogalmát, majd vázolja a hálózatok létrejöttét. Ezt követően a hálózatok felépítését mutatja be, így a haranggörbét és a hatványfüggvény-eloszlást. A hálózaton belüli kapcsolatok minőségének meghatározását követően ismerteti a skálafüggetlen hálózatok belső struktúráját, a hálózatok kisvilágkarakterét, a hálózatok működését, kialakulását, fejlődését, sebezhetőségét, valamint kitér a hálózatok kutatás eredményeinek alkalmazási lehetőségeire is. Fontos kiemelni, hogy egyre több tudományterületen alkalmazzák a hálózatok kutatás eredményeit – Kovács László példaként többek között a településkutatást, a média-hálózatokat, az üzleti és a szervezeti hálózatokat említi.

A negyedik fejezet a nyelvészet és a hálózatok vizsgálatának metszéspontjait mutatja be: ez a fejezet prezentálja azt az új megközelítést, amely a hálózatokból, a hálózatelmélet kutatási eredményeiből kiindulva ír le nyelvi jelenségeket. Itt foglalja össze Kovács László a hálózatelméleti megközelítésből végzett, nyelvi jelenségekkel foglalkozó fontosabb kutatásokat, rámutatva ezek hiányosságaira is.

A könyv második felében a kutatások alapjául szolgáló Agykapocs-rendszert, ennek működését részletezi a szerző, majd az összegyűjtött adatok segítségével tárja fel a mentális lexikon szerveződését, végezetül a hálózatos szerveződés meglétét bizonyítja a rendszerből vett példákkal. A projekt 2008-tól elérhető az interneten, az asszociációs adatbázis bővítésében bárki részt vehet. A projektben önként részt vevők először egy fix szólistára válaszolnak, ez a magyaron kívül további tíz nyelven elérhető. A fix listát követően jelennek meg véletlenszerű (random) sorrendben a rendszerben lévő további, már ellenőrzött szavak. Ezek között nem csupán szótári alakban szereplő formák találhatók: a hagyományos asszociációs kutatásokkal ellentétben a programban a hívószó és a válaszó lehet szótári szó, toldalékolt szó, tulajdonnév és szókapcsolat is.

Válaszként több szó is megadható, összesen 255 karakter hosszúságig. A program segítségével 2013 májusáig több mint 21 ezer szóalakat gyűjtöttek a magyar nyelvre, összesen pedig közel 159 ezer szópéldány szerepel a rendszerben. Kovács László részletesen leírja a projekt során felmerülő problémákat és korlátokat, amelyek közül a fontosabbakat részletezi. Ezt követően veti össze az Agykapocs-rendszert más hasonló rendszerekkel.

A hatodik fejezetben az Agykapocs-rendszer alkalmazási lehetőségeit részletezi a szerző a gazdasági szaknyelvi szavakra mint hívószavakra adott asszociációkon keresztül. Az elemzés során a szakszavak terminológiai vizsgálatát is elvégzi, és elméleti kérdéseket is felvázol a gazdasági szaknyelv asszociációs struktúrájával és terminológiájával kapcsolatban. Kovács László Oswald (2009) és a saját kutatásai alapján arra a következtetésre jut, hogy a mentális lexikon rendezettségét befolyásolja a szakmai tudás: a szaktudás mélyüléseével több és erősebb kapcsolat alakul ki a szaknyelven belül. Megállapítja, hogy a szaknyelvek oktatásához és kutatásához nem elég csak a szaknyelvi szavak terminológiai vizsgálata és rendszerezése.

A hetedik fejezetben a szerző a mentális lexikon hálózatos tulajdonságait vizsgálja, és ennek hálózatos felépítését több szempont alapján elemzi. Először a súlyozott, majd az irányított kapcsolatokat mutatja be. Megállapításait a kutatásból nyert adatokkal támasztja alá. A kisvilágok és a skálafüggetlen hálózatok bemutatását követően tér rá a mentális lexikon további, hálózatos összefüggéseinek a vizsgálatára. Bizonyítja többek között, hogy a mentális lexikon kapcsolatai irányítottak és súlyozottak. A szerző kutatása azt igazolja, hogy a mentális lexikonban skálafüggetlen a szerveződés, és a lexikon felépítése kisvilágkaraktert mutat. Felhívja azonban arra a figyelmet, hogy – habár empirikus adatokon alapulnak az eredmények – a kutatások alapján nem bizonyítható minden kétséget kizáróan, hogy a mentális lexikon szerveződésében kizárólag a skálafüggetlenség és a kisvilágkarakter szabályszerűségei játszanak szerepet.

A fejezet további részeiben a lehetséges kutatási területeket, illetve az eredmények alkalmazási lehetőségeit taglalja. A nyelvi hálózatok kutatásakor tapasztalt eredmények fontos szerepet játszhatnak többek között az idegennyelv-oktatásban, ahol a szótanulás sorrendjének meghatározásában és a megtanulandó szavak listájának összeállításában nyújthatnak segítséget. A lexikográfiában a szótárak írásakor, a szócikkek rendszerezésében is használhatók a jelen kutatás eredményei. A marketing területén arra világíthat rá, hogy a hirdetésekben milyen sorrendben érdemes használni a különböző szavakat, hiszen ebben az esetben is nagyon fontos a szavakhoz kapcsolódó asszociáció. A mesterségesintelligencia-kutatásoknál és a tudásmenedzsment területén az eredmények alapján modellezhető lehet a tudás elsajátításának a folyamata. A kutatás eredményei hasznosíthatók továbbá a szövegkorpuszok elemzésénél, valamint a robotikában is. Ezek mellett a szerző azonban azt is kiemeli, hogy a hálózatelméleti megközelítés sok nyelvészeti kérdésre nem ad választ, mivel a hálózatkutatási módszerek egy része még ma is átalakulóban van (198–203).

A Kovács László által leírtak a nyelvoktatásban is felhasználhatók, hiszen kutatásai azt bizonyítják, hogy a szaknyelvi oktatás során célszerű a tanulást a „gyenge szakszók” meglétének tudatosításával, szaknyelvi és köznyelvi jelentésük és használatbeli eltéréseik bemutatásával, valamint a gyenge szakszók szaknyelven belüli kapcsolatainak a kialakításával kezdeni. Csak ezek után következhet az „erős szakszók” bevezetése, majd ezeknek a gyenge szakszókhoz és a köznyelvhez történő kapcsolása, valamint az erős szakszók közötti kapcsolatok kialakítása. Eredményei azt látszanak igazolni, hogy fontos a szakmai ismeretek oktatása közben a szakszókincs megfelelő szintű elsajátítása, hiszen célszerű, ha ezek a szakmai mentális rendszerek már a középiskolai és a felsőfokú tanulmányok során összefüggő rendszert alkotnak. A szerző javaslatot is tesz arra, hogyan lehetne ezt megvalósítani. A szakmai képzésekben elegendő lenne egy-egy tanóra vagy szeminárium, ahol az adott óra anyaga alapján szisztematikusan rendszereznék és bemutatnák a szakmai-szaknyelvi összefüggéseket, valamint a szakmai ismereteket hétköznapi példákkal a mindennapi ismeretekhez kötnék. Minderre azért van szükség, mert a szakmai mentális lexikon szervezettsége részben eltér a köznyelvi mentális lexikon szervezettségétől. Valószínű, hogy a szaknyelvek esetében a deklaratív memória működése

a hangsúlyos, valamint az információk mentális szerveződése során a logikai kapcsolatok kerülnek előtérbe (165–167).

A kötetben bemutatott nyelvészeti kutatás a mentális lexikon szerveződésének vizsgálatában mérföldkőnek számít. Gondolatmenete letisztult, átgondolt, jól követhető. Tartalmi és formai szempontokat is figyelembe véve jól használható, olvasmányos a könyv. A nyelvezete közérthető, a pontosabb megértést még zárójeles példák és magyarázatok is segítik. A fejezetek végén található összefoglalás, valamint a mellékletben feltüntetett hálózatelmélettel kapcsolatos szavak magyarázata pedig tovább segíti az olvasót a lényegi részek áttekintésében.

A kutatás interdiszciplináris, hiszen több tudomány határterületén helyezkedik el, így nem csupán a pszicholingvisztika iránt érdeklődő olvasó számára lehet inspiráló és gondolatébresztő. Új kutatási aspektusokat és lehetőségeket tár fel nem csupán a nyelvészeti kutatásokkal foglalkozó hallgatóknak és kutatóknak. Ezért a könyv nemcsak (leendő) nyelvészeknek, hanem a hálózatkutatás iránt érdeklődőknek is jó szívvel ajánlható.

Irodalom

Csermely Péter 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest. Vince Kiadó.

Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó. Budapest.

Kovács László 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Lengyel Zsolt 1997. *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. Veszprém.

Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Balassi Kiadó. Budapest.

Osvald Mária 2009. *A mentális lexikon rendezettsége. Sportszaknyelvi szóasszociációs vizsgálatok*. Szakdolgozat. Nyugat-magyarországi Egyetem. Szombathely.

Pléh Csaba 1998. *Bevezetés a megismeréstudományba*. Typotex Kiadó. Budapest.

Varga, Mónika: A network-based investigation of mental lexicon

Az írás szerzőjéről

Varga Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

vrgmonika[kukac]gmail.com